

ШТЕТА КОЈУ САМ НАНИО
ПРЕДСТАВЉАЊУ КЊИЖЕВНОСТИ У *ЕРС*
(писмо Бранку Летићу, новоименованом руководиоцу Стручне редакције за књижевност
ЕРС)

I

Како сам се укључио у рад на обради књижевности у *ЕРС* Драги мој Бране,
Не вјерујем да ће бити неке озбиљне анализе првог тома *Енциклопедије*, па Ти као новом „шефу“

Стручне редакције за књижевност и језик желим пренијети нека своја искуства и запажања. Мој ангажман на *Енциклопедији* почео је још у априлу 2008. године, након састанка код мене у Институту на коме су били Р. Михаљчић, С. Реметић, Љ. Зуковић, Р. Вучковић и Р. П. Ного. Од тада сам ја практично преузео координацију рада Стручне редакције за књижевност. Иако сам тај посао прихватио неофицијелно, ипак не могу избјећи одговорност за начин како је већи дио књижевности представљен у првом тому, а не одбијам ни признања за која не бих могао рећи да их нисам добијао. У првом тому мој статус „озваничен“ је у списку уредника стручних редакција, гдје поред Љ. Зуковића као номиналног уредника за књижевност, у загради, без договора са мном, али свакако у најбољој намјери, стоји и моје име. По броју обрађених јединица са мојим потписом у првом тому просјечан читалац свакако ће закључити да сам ја ту био нека важна, вјероватно и најважнија чивија. Тако је углавном и било, иако тада ја још нисам био члан Академије. Негдје у љето те године, као што знаш, када сам једном ногом већ био прекорачио њен праг, врата ми је испред носа затворио знаш ко, због чега је наш благородни Вучко био љут „као рис“. Ја сам, међутим, у неком немуштом статусу наставио да радим за *Енциклопедију*, а ништа се није промијенило ни када сам крајем 2012. године био примљен. Без икаквих званичних надлежности (и принадлежности!) ја сам овај посао водио све до пред сами крај, називајући сам себе у шали лажним царем Шћепаном Малим, јер сам радио изолован од Централне редакције која је утврђивала и спроводила концепцију *Енциклопедије*, одобравала азбучник и завршене одреднице. Због исхода иницијативе о моме превођењу у радни статус, нажалост, нисам до краја завршио све што сам започео, па Ти у прилогу шаљем оно нешто мало што би се евентуално још могло уврстити у други том.

Кад сам добио први том *ЕРС* прво сам хтио да видим како је заступљена књижевност. Уистину сам се зачудио када сам угледао накнадно убачену обраду Јукићевог часописа *Босански пријатељ*. Ја сам поодавно већ био брижљиво пребрао све босанскохерцеговачке листове и часописе и обрадио оне који су на било који начин могли да се назру у хоризонту српске културне и литерарне традиције. По том основу обрадио сам и просрпски оријентисан муслимански лист *Гајрет*. И сам знаш да је *Босански пријатељ* изразито хрватски часопис настао као одјек Илирског покрета у Босни, сјећаш се колико се Б. Ћорић њиме бавио и знаш да га је објавио као другу књигу Јукићевих *Сабраних дјела* 1973. године. И сам си последице његове смрти преузео да завршиш дјела фра Грге Мартића. Да је имало икаквог основа и Ти и ја бисмо тај часопис ставили на прво мјесто, јер је уосталом и био први часопис у БиХ уопште. Зачуђен откуд тај чисто хрватски часопис у *Енциклопедији* у чијем наслову се налази Република Српска, похитао сам да видим није ли, можда, накнадно унесен и највећи муслимански часопис *Бехар*? Није га било. Онда сам примијетио да је у *Енциклопедији* заступљен, и то са сликом, и наш исписник са студија Исмет Бекрић, Бањалучанин који од 1992. живи у Словенији (у прољеће те године срео сам га у Бањој Луци – било је то избјегличко крижање: ја сам тада „изашао“ из Сарајева, а он је ускоро „отишао“ у Словенију!) „Нема теорије“, што рекли у Сарајеву, да бисмо Ти и ја заборавили нашег

блиског друга са студија да смо мислили да име Републике Српске у наслову *Енциклопедије* подразумијева заступљеност и муслиманских и хрватских писаца. Након тога примијетио сам и неколико познатих хрватских и муслиманских имена из свих области науке и умјетности. Док сам трагао за одговором откуд они ту, коначно ми је пукло пред очима тек када су ме из Академије замолили да направим одредницу за Енеса Дураковића, јер се већ убрзано припрема и други том који обухвата слово Д. Знаш га као и ја, заједно сте радили на факултету, а мене је с њим везивало још и сиротињско дервентско дјетињство, и из истих разлога као и И. Бекрића, ни њега ни у којој верзији не бисмо заборавили. Тек тада сам схватио да у *Енциклопедију* улазе и сви Муслимани и Хрвати, који су рођени или некад живјели на територији данашње РС! Постало ми је јасно да се и *Босански пријатељ* овдје нашао вјероватно зато што је његов уредник И. Ф. Јукић имао надимак „Бањалучанин“, а да би Е. Дураковић требао да уђе у наредни том зато што је рођен у Пољу испод Дервенте! Кад се узме у обзир да је један од оснивача и први уредник *Бехара*, Сафвет-бег Башагић, рођен 1870. године у Невесењу, да је други суоснивач и каснији уредник Едхем Мулабдић послјије учитељске школе службовао у Брчком, те да је трећи суоснивач Осман Нури Хаџић за вријеме Другог свјетског рата био котарски предстојник у Босанској Дубици и у Бањој Луци, испада да је било основа да се и овај централни, прво муслимански па потом, од 1907. године, хрватски часопис, нађе у *ЕРС*.

Критеријуми за азбучник *ЕРС* Читаво ријеме ја сам радио ослањајући се на писмене *Критеријуме за азбучник Енциклопедије Републике Српске* које нам је на поменутом првом састанку у Институту оставио Михаљчић. Они се, видим на сајту Академије, касније нису мијењали. У току рада нисам био у прилици нити ми се чинило да за тим има потребе да пратим како се замишљена, тада ми се чинило доста торзична концепција *ЕРС*, остварује у другим областима. Како су *Критеријуми* били више формалистички и првенствено служили као упутство за практични рад, ја сам подразумијевао да су неки суштински аспекти у вези са циљем, значајем и карактером *Енциклопедије* претходно већ разјашњени. У *Критеријумима* се, као прво, *Енциклопедија* најављује као „незаобилазан приручник који говори о прошлости и садашњости Републике Српске“. Потом се прецизира да се „у азбучник уносе личности које су оствариле значајне утицаје за развој науке, културе, књижевности, умјетности, привреде, политичког и другог живота на територији Републике Српске“. Даље се каже да су то:

- личности рођене у Републици Српској а *афирмисине* у земљи или иностранству,
- личности које живе или су живјеле на територији Републике Српске,
- личности које су рођене или живе на територији Федерације БиХ,
- личности из других држава (иностранства) које су својим дјеловањем и радовима у *прошлости и садашњости утицале* на укупни привредни и друштвени развој,

- најзнаменитији Срби рођени *ван територије Републике Српске и БиХ*.

На крају се уз поменуте категорије личности додају „и установе које су у *прошлости и садашњости* дјеловале и знатније *утицале* на укупан развој на *територији РС*“ (подвлачења су моја, и овдје, и даље).

Уочљиво је да се од овако неуобичајено широко, вишесмислено и вишеслојно разрађених критеријума суштински ни у чему не одступа ни у *Предговору* првом тому, иако су ту формулисани сажетије и нешто другачије. Ту се појам територија РС именује као простор РС, али се томе појму не даје другачији смисао. Каже се да „*ЕРС* одражава укупност збивања на *простору Републике Српске*“, уз назнаку да су тиме

обухваћене и садашњост и прошлост РС: „у *Енциклопедији* су приказана суштинска питања у вези са *прошлошћу и садашњошћу Републике Српске*“. И још прецизније: „Садржај *ЕРС* одражава *историјски развој и савремена збивања на простору Републике Српске*“.

Истовремено, изостављен је појам *територија* Федерације БиХ, а уводи се појам *простор Босне и Херцеговине и сусједних земаља*. Изостављени су и „најзнаменитији Срби“ рођени изван БиХ, што, наравно, не значи да за њих није било мјеста по другим основама, а посебно по основу општег карактера *ЕРС*.

Уочљиво је да се у *Критеријумима* ни у једном другом случају, осим у случају знаменитих Срба, не помиње национални идентитет оних који могу да уђу у *ЕРС*. У свакој од поменутих категорија, дакле, могла би да се нађу лица свих националности. Тиме је створена претпоставка за мултиетнички карактер *Енциклопедије*, мада то нигдје није назначено. Мало ко би могао претпоставити да се у епицентру енциклопедијског пројекта у чијем се наслову налази име Републике Српске, крије било шта друго осим српског националног идентитета. То, наравно, нисам могао да претпоставим ни ја и зато сам своју пажњу усмјеравао првенствено на оне литерарне чињенице које изравно или посредно носе печат српске књижевне свијести у БиХ. Ја сам се, као што знаш, доста бавио културно-књижевним питањима Босне и Херцеговине и знам да су највећи научни ауторитети, међу којима и учени Владимир Ћоровић, то рјешавали кратко и једноставно: основни критеријум био је мјесто рођења, а корективни – боравак у БиХ и допринос њеном развоју у властитој области стварања и рада. Нисам мислио да је могуће другачије поступити ни у пројекту *ЕРС*: основни критеријум – Срби рођени у БиХ, корективни критеријум – остали ствараоци који су у БиХ дјеловали у знаку и под окриљем српске националне традиције. То сам досљедно и примјењивао у области књижевности. Стога сам заиста био изненађен када сам видио шта се све ту нашло и ко је заступљен у првом тому.

**Двополна структура *ЕРС*:
а) афирмација РС б) утицај
на догађаје на простору РС**

Из *Предговора* сам сазнао да национални предзнак испред побројаних категорија оних који могу ући у *Енциклопедију* није без разлога изостављен, и да је већ тада, изгледа, било пројектовано да ће у њој бити заступљене „личности свих националних припадности које су оставиле трага у историјском, културном, духовном и другом наслеђу или оне које су својим дјеловањем афирмисале Републику Српску“. Иако је објава о мултиетничком карактеру *ЕРС* у првом дијелу реченице на првом мјесту, није мање значајно ни оно што се каже у њеном другом дијелу, гдје се указује на извјесно раслојавање садржаја *ЕРС*, и то, видјећемо, управо на етничкој основи. То заправо значи да се ова *Енциклопедија* заснива на двополном начелу.

Прво, примарно начело (неовисно о томе што је овдје поменуто као друго!) односи се на оне личности и садржаје који значе *афирмацију* РС и које као такве природно имају позитиван предзнак и значење. Њих сачињава све оно што је у прошлости и садашњости доприносило стварању и успјешном развоју РС. Ти садржаји очито имају предзнак српског националног идентитета и њихови протагонисти су, наравно, првенствено Срби, али и други који су на било који начин доприносили остваривању српских националних обиљежја и интереса у БиХ у оквиру РС. Друго начело остварује се заступљеном грађом која се односи на објективне историјске догађаје, личности и процесе који нису доприносили *афирмацији* РС, али су реално постојали и утицали на свеукупна збивања на простору РС. Јасно је да тај слој садржаја *ЕРС* није саставни дио српске слике свијета о историјском развоју и савременим

збивањима омеђеним границама РС. (У истом значењу појмови *афирмација*, *утицај* и *значај* помињу се и у *Критеријумима за азбучник ЕРС*).

Почетна замисао очито је била да се ова два нивоа садржаја РС међусобно не искључују него надопуњују. Неки историјски процеси и личности које се појављују по страни од токова српске националне свијести овако или онако често могу допринијети потпунијем сагледавању и ситуирању српске стране свијета реализоване путем *ЕРС* као државног пројекта РС. Међутим, има и објективних историјских чињеница, односно личности које немају ни позитивне ни негативне предзнаке у односу на РС, па као такве на овом мјесту зато и нису неопходне. На крају постоје чињенице јавног и културног живота које су примарно одређене идентитетом и националним интересима Хрвата и Муслимана у односу на РС, и у прошлости, и у садашњости, а богами, и у будућности. Шта год ко мислио и желио, ту се тешко може говорити о неком њиховом неутралном статусу и функцији у *ЕРС*, а још теже о неком доприносу који дају афирмацији РС. Гледано из перспективе и прошлости и садашњости, тај аспект садржаја *ЕРС*, каква год улога да му је намијењена, ипак је више у негативном и антагонистичком него у објективном односу према њеном основном садржају обједињавања и афирмације српског националног идентитета у оквиру РС, наравно уколико то прихватимо као примарни циљ овог пројекта. У вези с тим нужно се поставља питање какву функцију те чињенице имају у овој *Енциклопедији* и с којим мотивом се уносе у њу? Свака одредница у овом енциклопедијском приручнику доста поуздано се може каталогизовати по припадности једном од ова два слоја *ЕРС* (афирмација РС и утицаји на догађаје на простору РС) и на основу тога се лако може заузети став о њеној оправданости на овом мјесту. Овдје, наравно, нема потребе, а ни времена и простора да се врши таква селекција, него се то оставља корисницима *ЕРС*.

***ЕРС* у односу на друге сличне енциклопедије**

На скали поређења са ранијим приручницима ове врсте наша *Енциклопедија* дјелује као недоследно и асиметрично изведена реплика сепарата *Енциклопедије ЈЛЗ* који се односи на Босну и Херцеговину, објављеног коју годину прије минулог грађанског рата! У поређењу пројекта *ЕРС* са другим енциклопедијама на бившем југословенском простору, поменутих у *Предговору* првом тому, требало би имати на уму и њихову судбину. Велики дио њих, као што се зна, није приведен крају, што се односи и на најважнији и најпотпунији узорни југословенски лексикографски приручник из књижевности *Лексикон писаца Југославије!* То је свакако поучна чињеница коју је при заснивању пројекта *ЕРС* требало имати на уму. Посебно је поучно поређење са првом и могло би се можда рећи до сада најфункционалнијом и најчувенијом Станојевићевом *Народном енциклопедијом српско-хрватско-словеначком*. Зашто? Прво зато што се бавила једном тада тек створеном новом државом која је, истина, дуго била припремана и која је и територијално и дугим богатим историјским развојем земаља које су у њу ушле била спремна за енциклопедијску обраду. Новостворена државна форма у БиХ била је и РС и лако је било уочити која искуства Станојевићеве енциклопедије се могу а која не могу искористити за њено енциклопедијско представљање. Прије свега јасно је било да на кључно питање синхроније и дијахроније, које се тиче садашњости и прошлости, није било могуће одговорити на исти начин, јер РС ни у једном погледу практично до самог оснивања није било могуће замислити и најавити. Друга поучна ствар у вези са Станојевићевом енциклопедијом јесте њен обим и вријеме које је било потребно да се припреми и објави (1925-1929). Чињеница да је настала већ у првој деценији новостворене државе свједочи да је за њом постојала велика потреба, а обим од четири тома указује да су неопходност за оваквим приручником и вријеме потребно за његову израду, као међусобно повезане и

условљене чињенице, били веома добро синхронизовани. Иста таква неопходност појавила се и за *ЕРС*: било је, исто тако, веома битно да се појави што прије, а то је природно било могуће остварити само уколико се њен садржај сведе на реалан обим. Од три битна критеријума на којима је заснован успјех Станојевићеве енциклопедије у случају *ЕРС* два су се потпуно отела контроли и тиме угрозили и смисао и значај првог: за готово читаву деценију рада објављен је само један том, а ове године ће, надамо се, изаћи и други, док је ипак неизвјесно колико ће томова укупно бити и када ће читав посао бити завршен. На прво питање колико томова је предвиђено није одговорено ни у *Критеријумима за азбучник* ни у *Предговору* првом тому, али се на његовим промоцијама помиње укупно пет томова. Ако је за прва два слова потребан једна том, за преосталих 28 слова, колико год међу њима има и оних којима почиње веома мали број имена и појмова, одређење за пет томова ипак се чини помало нереалним. То се говори због тога што се на промоцијама сасвим изричито помиње да се за оваква издања рок завршетка не прецизира. Тешко је предвидјети ко ће бити жив а ко неће у тренутку када овај пројекат буде окончан, али се сасвим реалном чини претпоставка да ће се у међувремену већ умногоме изгубити или измијенити смисао и потреба за овим послом, тим прије што његов почетак и крај због протока времена више вјероватно неће довољно личити на исти посао. Индикативна је чињеница да је *Македонска енциклопедија* (2009) стала у два тома, да је *Бошњачки биографски лексикон* пројектован на три тома, те да ће, најсроднија нашој *ЕРС*, *Хрватска енциклопедија Босне и Херцеговине* (2009, 2015), с обзиром на то да се други већ објављени том завршава словом Ј, највјероватније имати четири или пет томова и да ће с обзиром на оно што је до сада објављено, у догледно вријеме стварно бити и завршена.

При утврђивању концепта *ЕРС* углавном су преузета искуства поменутих ранијих енциклопедијских подухвата са бившег југословенског простора, укључујући и омјер знања општег и националног карактера. У *Критеријумима* за азбучник речено је да је она замишљена као лексикографско дјело општег типа, а у *Предговору* првом тому да је конципирана „као национална енциклопедија општег типа“. Иако је са општег типа у току рада, на срећу, акценат у великој мјери већ помјерен према националном карактеру, општи карактер *Енциклопедије* је чини ми се и даље остао пренаглашен, нефункционалан и у доброј мјери заклонио оно због чега је овај пројекат првенствено и заснован. РС је, ипак, нешто ново и другачије у односу на државе које су биле предмет поменутих енциклопедијских приручника. Све су то државе које су и територијално и посредством различитих форми државности имале извјесну синхронијски и дијахронијски сагледиву традицију са природним континуитетом „садашњости“ и „прошлости“, што када је у питању РС није случај. Јер, РС је један од два државна облика Босне и Херцеговине која има вишевијековну историјску прошлост као и остале државе са југословенског простора, при чему истовремено постоји и Србија као матична држава свих Срба која у најважнијим стварима под својим окриљем обједињава и синхронизује све тежње, интересе и културне и духовне вриједности читаве српске националне заједнице. Стога би се у нашем случају очекивао енциклопедијски приручник који ће одговарати таквом положају РС у српском свијету, којим би се првенствено јаче него до сада освијетлио и боље представио српски национални идентитет у БиХ.

Слични хрватски и муслимански пројекти

Ја сам подразумијевао да се прави енциклопедија чији је основни смисао да се њоме *оправда, подржи* и што боље *утемељи* државност Републике Српске као изнуђене државне форме Срба у Босни и Херцеговини. Мислио сам да ће она, поједностављено речено,

бити инструмент дубље, темељне државне, политичке, културне, књижевне и духовне сукцесије Босне и Херцеговине на коју су Срби, као што је познато, мимо своје воље били приморани. То је колоквијално и сликовито речено значило оно што сам Ти, драги Бране, већ писао у задњем писму: да ми који у изради *Енциклопедије* учествујемо, у име Републике Српске озбиљно и одговорно, настојећи да не дирамо у туђе, настојимо да извршимо попис „српске робе“ у „дућану“ званом Босна и Херцеговина „од Кулина бана до нашијех дана“.

Хрвати и Муслимани су умногоме већ и тада били поодмакли у означавању оног што сматрају сопственим идентитетским доприносом у хиљадугодишњој историји Босне. Мислио сам да је то што су они већ били урадили и настављали да раде требало да буде подстицај да исту или сличну ствар, макар и са извјесним кашњењем, урадимо и ми. Стога сам сматрао да је овај пројекат веома добар и потребан и стога сам здружено настојао да се надокнаде заостајања и импровизације које су обиљежавале дотадашњи рад на обради књижевности. Колико сам на први поглед могао да примијетим пројекат обједињавања чињеница националног идентитета Хрвата води Матица хрватска (*Лексикон хрватских писаца БиХ, Хрватска енциклопедија Босне и Херцеговине*, едиција *Хрватска књижевност БиХ*), а код Муслимана Бошњачка заједница културе „Препород“, Институт за бошњачке студије (*Бошњачки биографски лексикон, Бошњаци – енциклопедијски пресјек, Бошњачка књижевност у 100 књига*) и БАНУ – Бошњачка академија наука и умјетности, основана у Новом Пазару. Код нас су нешто радили *Просвјета* и *Друштво Матице српске*, нисмо имали среће са оснивањем правих националних института, нити са едицијом *Српска књижевна традиција у БиХ*, па је највећи терет примила на своја плећа наша највећа национална институција – АНУРС.

Немам баш добар увид у све то што су урадили Муслимани и Хрвати, али кад је већ дошло до чега је дошло мислио сам да је оправдано да и Срби саберу и континуирају свој допринос укупном историјском развоју БиХ. У том правцу сам и усмјеравао заступљеност књижевности у *Енциклопедији*. Колико сам успио да видим, у муслиманским пројектима и приручницима националног карактера ове врсте најважнији критеријум су муслиманска имена, а Хрвати су, као и у свему, и у овом случају његовали примјерну хигијену у маркирању онога што се може сматрати хрватском националном традицијом у БиХ.

Хрвати и Муслимани у ЕРС Након првих спознаја о карактеру наше *Енциклопедије*, ради пробе сам, на најмањем узорку, детаљније погледао како су у првом тому заступљени Хрвати. Одмах су ми за око запела два истакнута хрватска и култна југословенска умјетника који су значајно обиљежили епоху идеје југословенства и борбе против фашизма, Антун Аугустинчић и Вјекослав Афрић. Постављати питање њиховог мјеста у било којој енциклопедији, поготово из перспективе трагичног српског историјског искуства, некоме може изгледати као недопустиви недостатак доброг укуса. Али кад боље размислим таква два великана на читавом југословенском простору и нису били баш ријетка и усамљена појава, а онај фрагмент стварлаштва и једног и другог који је у своје вријеме настао на територији данашње РС, тешко може да има ту тежину на основу које би обавезно требали да се нађу на овом мјесту. Ни један ни други нису рођени на данашњој територији РС, нити у БиХ, па се претпоставља да је траг који су оставили на простору РС морао бити заиста уочљив. Аугустинчић је са Вањом Радаушом 1932. израдио споменик П. Кочићу у Бањој Луци, а 1960. био је аутор *Споменика палим Крајишницима* на Шехитлуцима (Бањ Брдо) поред Бање Луке, а В. Афрић је поред импресивних резултата у области сценских умјетности на читавом југословенском простору, наступао у Бањој Луци

1930/31, док је у сезони 1956/57, поставио и изрдио сценографију за двије представе. У односу на све оно што су и један и други постигли то заиста није много и свакако заслужује да се негдје и на неки начин помене, али је питање колико има смисла давати толики простор за опис њиховог укупног животног и умјетничког пута само на основу тога. Како је под мјеру територијалног критеријума стављено све у овој *Енциклопедији* штета је што се у њој није нашло и име Богдана Богдановића, аутора два очито значајнија споменичка комплекса од Аугустинчићевог: први је споменик у Јасеновцу, али који ваљда „покрива“ и сјећање на злочине који су се дешавали и с ову страну Саве, на простору РС, а други је Партизанско гробље у Мостару, који, нажалост, ни једним дијелом није припао РС, али је у једном периоду био једно од најзначајнијих културних средишта Срба, и то не само у Босни и Херцеговини. Аугустинчић и Афрић су, међутим, само врх хрватског „леденог бријега“ у овој српској *Енциклопедији*. Ако оно што су радила ова два великана представља *значајне утицаје* на развој културног и умјетничког живота на територији Републике Српске, онда је штета што „стваралачким“ тумачењем овог критеријума за заступљеност у *ЕРС* нису узети у обзир и многи други ствараоци и познате личности.

Ту налазимо и неке друге хрватске интелектуалце који не испуњавају ни један од прокламованих услова за улазак у *Енциклопедију*: нити су рођени на данашњем подручју РС, нити су ту икад живјели и оставили било какав стваралачки траг, при чему њихов рад и углед сам по себи, наравно, не би требало доводити у питање. Ту је прије свих уважени југословенски историчар Иван Божић, рођен у Макарској (1915-1977), професор Филозофског факултета у Београду, редовни члан ЦАНУ и дописни члан САНУ, који је учествовао у писању *Историје Југославије* и *Историје српског народа*, а посебно је значајан по раду на историји Црне Горе. Ту су потом Паво Анђелић, археолог и историчар, рођен у Коњицу који је научну каријеру остварио у Сарајеву и истакнути сарајевски историчар Анто Бабић, рођен код Травника који такође нема никакве везе са територијом РС. Ту је, нећеш вјеровати, и наш Јожа Баотић, рођен у Костречу код Орашја које је припало Федерацији БиХ, који је, као што знаш, лингвистику истина студирао код Милке и Павла Ивића у Новом Саду, али је читаву научну каријеру остварио у Сарајеву. Ту су и познати биолог из Земаљског музеја Жељка Бјеличић Павић, рођена у Варешу, и Иван Анђелић, правник и лексикограф, рођен у Коњицу, као и његов презимењак Невен Анђелић, рођен у Загребу, млади мултиетнички оријентисан сарајевски новинар који је као такав када је рат избио потражио хљеба у бијелом свијету. Никога од њих без великих тешкоћа није могуће довести ни у формалну а камо ли у суштинску везу са РС. (Успутно падају ми напамет неки значајни новинари Срби из БиХ којих овде нема: Милан Андрић, пионир у жанру ТВ репортаже на Сарајевској телевизији, Младен Арнаутовић, главни и одговорни уредник студентског листа *Наши дани*, дугогодишњи директор Тањуга и дописник са Кубе).

Једна група Хрвата заступљена је по формалном територијалном критеријуму рођења и то је једина чињеница њиховог утицаја и значаја за РС. Најбоље су „прошли“ историчари међу којима се посебно истичу археолози, општинске комшије Алојз Бенац, рођен на Плехану код Дервнете и Ђуро Баслер, рођен у Сијековцу надомак Босанског Брода, које то једино и везује за РС. Узорну научну каријеру имао је и историчар Стјепан Антољак, рођен у Добоју, који осим што је почео гимназију у Сарајеву касније није имао везе ни са БиХ, ни са РС. У Дервенти је рођен Звонко Биљеци, геодет и картограф који је последице гимназије образовање и каријеру наставио у Хрватској. Једино рођењем за РС (Босански Нови) везан је и Антун Будак који је успјешну медицинску каријеру завршио као редовни професор Медицинског факултета у Загребу.

Један број хрватских интелектуалаца осим рођења оставили су и неког стваралачког трага у „прошлости“ и „садашњости“ на подручју данашње територије РС. Мато Андрић, рођен у Гаревцу код Модриче, члан Хрватског друштва ликовних умјетника од 1982. године, осим на многим другима мјестима имао је самосталне изложбе и на „простору РС“: у Модричи и Босанском Шамцу. У лику бискупа фра Марка Бенлића, рођеног око 1609. године у Бањој Луци, и информативном обрадом појма Босне Сребрене и Бискупске конференције Босне и Херцеговине за коју се у новије вријеме везују имена Винка Пуљића и Фрање Комарице, заступљене су даља „прошлост“, као и „садашњост“ католичке цркве у БиХ. Представа о њој употпуњује и име теолога Миленка Аниччића, рођеног у Пећнику код Модриче, који је прво био жупник у Равској код Приједора и у Прњавору, а пар година пред рат и у току рата постао канцелар бањалучке бискупије. Типичну босанску католичку свећеничку каријеру имао је Велимир Блажевић, рођен у Драгочају код Бање Луке који се послје многих вјерских послова и дужности 2000. године скрасио у самостану Петрићева на ободу Бање Луке. На свој начин правници Драго Баго, рођен у Читлуку код Посушја, и Ана Бакарић Миховиловић, рођена у Загребу, били су ангажовани осамдесетих година на тек основаном Правном факултету у Бањој Луци. Итд. На исти начин заступљени су Хрвати и у свим другим областима живота, од културе и умјетности до свих врста спорта, друштвених и струковних организација, итд.

Још потпуније, наравно, заступљени су Муслимани/Бошњаци чија је улога у прошлости била важнија самим тиме што су били бројнији и на данашњој територији РС и у читавој БиХ, али за оно што хоћу да кажем довољан је и хрватски примјер. А хоћу да кажем ово: чак и „уз разумљиву превагу садржаја из културе, традиције и историје српског народа“ у првом тому *ЕРС*, која се у *Предговору* с правом не покушава умањити или прикрити, сума чињеница националног идентитета Муслимана и Хрвата у „укупности збивања на простору Републике Српске“, о којој се говори у *Предговору*, овај енциклопедијски приручник са именом РС у наслову чини мултиетничким у пуном смислу те ријечи. На то се у позитивном смислу сасвим јасно указује и у *Предговору*.

Мултиетнички концепт ЕРС Збуњен сам и у себи тражим одговор на питање зашто се један енциклопедијски приручник истог карактера и намјене у нашем случају толико разликује од оних које праве Муслимани и Хрвати?! Је ли то само зато што у наслову наше *Енциклопедије* стоји име Републике Српске, а у њиховим нема државног имена? Сви желимо исто: да на једном мјесту на најрепрезентативнији начин у континуитету прикажемо укупан допринос сопствене националне традиције у БиХ. Како и зашто они то могу да постигну држећи се првенствено садржаја и континитета чињеница сопственог националног идентитета, а ми не можемо?! Је ли проблем у томе што смо ми изабрали државни, а они национални критеријум и зар се национални критеријум, можда још и боље, не може остварити под државним покровитељством?

Сам себи не вјерујем, драги мој Бране, да се ја, којег бије глас да сам „слаб Србин“ и млитава „мултиетничар“ коме се, дубоко сам убијеђен, управо због тога у два наврата, а ти знаш када, од кога и како, пред носом затварају врата Академије, сада појављујем као неко ко поставља питања у вези са националним концептом најзначајнијег научног пројекта Академије. За оне који знају како ствари стоје, ја сам свакако посљедњи Мохиканац у српској култури и науци о књижевности од кога би се очекивало да критички преиспитује мултиетнички концепт *ЕРС*. Ти знаш да се ја, упркос упадљивој резерви и дистанци највећег броја својих колега, деценијама бавим књижевношћу Босне и Херцеговине и да сам тај књижевни корпус који је за многе

измишљена и непостојећа категорија, настојао да освијетлим и са државно-територијалног, и са покрајинског и са завичајног и, наравно, са националног аспекта. Уосталом, све то сам недавно објавио на једном мјесту у књизи *Босански књижевни лонац* (2013) у чијој си промоцији у Бањој Луци и Ти учествовао. Указивао сам како је изгледала писменост и књижевност у средњем вијеку, када је и докле књижевност у БиХ текла у одвојеним националним токовима, како су почела међусобна књижевна приближавања и прожимања још од аустроуграског периода, а посебно између два рата и после ослобођења 1945. године, и шта се са свим, па и са књижношћу и културом десило деведесетих година прошлог вијека. Ни у једном тренутку, наравно, нисам доводио у питање национални карактер литерарног стваралаштва у БиХ, али сам истицао и све друге његове аспекте, указујући да је укупну књижевност у БиХ могуће разграничити само условно, а не до краја и без остатака. То сам настојао примijenити и у овој *Енциклопедији*, покушавајући да критички и одмјерено издвојим све оно што фактички спада у српску књижевну традицију или је настало под њеном окриљем и покровитељством. Испоставило се, међутим, да концепт *ЕРС* није такав и да се једино ја, као одавно провјерени „мултиетничар“, супротстављам мултиетничком карактеру *ЕРС*! С обзиром на то да сам, када је у питању књижевност, на реализацији тога пројекта и сам значајно, може се, чак, рећи и пресудно партиципирао са другачијом, у неким стварима и супротном почетном концепцијом, покушавам да Ти разјасним у чему се састоји поменути неспоразум.

II

КОНЦЕПЦИЈА *ЕРС*:

ДРЖАВНА ТЕРИТОРИЈА ИЛИ ФУНКЦИЈА ДРЖАВЕ

Територија, прошлост, садашњост РС На основу *Критеријума за азбучник* усвојених пред почетак рада и онога што сада срећемо у *Предговору* првом тому уочљиво је да у концепту *ЕРС* доминирају двије ствари: а) територија односно простор РС и б) прошлост и садашњост РС. Циљ *ЕРС* био је да се попуни тако дефинисан оквир државности РС. С те стране све је у реду под претпоставком да је назначени државни оквир РС реално дефинисан, како то на први поглед изгледа. Простор односно територија РС је статична, фиксна категорија и то не изазива никаква додатна питања. Најчешће употребљаван појам *садашњост РС*, дефинисан и као *савремена збивања* на простору РС такође не изазива било какве дилеме. Кључено питање везано је за појам *прошлост РС*, умјесто кога се употребљава и појам *историјски равој*, мада би, строго гледано, под њеним историјским развојем првенствено требало подразумевати развој од настанка па надаље, дакле не прије него што је настала.

Повезивање садашњости и прошлости „на простору РС“ као начин артикулисања њене државности путем овог енциклопедијског пројекта, отвара неочекивано велики број тешко рјешивих питања. Са становишта мултиетничког садржаја, на примјер, „садашњост РС“ је сасвим нешто друго у односу на „прошлост РС“. Уосталом, нема потребе да главу забијамо у пијесак: РС као државни облик српског народа у БиХ и настала је управо као посљедица драматичне нужности за етничким, територијалним, а самим тиме и културним разграничењем! Оно што је настало у РС након њеног оснивања сасвим је другачије од онога што је било на географском простору који данас заузима РС! Оно што је настало у савременој историји РС у свему, па и у националном погледу, представља једну заокружену, закониту, изнутра повезану цјелину, а оно што је некад настајало и развијало се на њеној данашњој територији само је фрагмент односно исјечак ранијег историјског

развоја Босне и Херцеговине, уобличен у сасвим другачијим политичким и националним околностима. Као дио шире цјелине тај фрагмент, колико год да су ту у већини живјели Срби, објективно нема нити може имати неко кохерентно унутрашње структурно устројство. То није прошлост РС, него само један неодвојиви дио прошлости Босне и Херцеговине. Формално спојене у један идентитетски квалитет „садашњост РС“ са њеним постојећим, суженим мултиетничким садржајем на једној, и „прошлост РС“, са сасвим другачијим моделом мултиетничког живота на томе простору у ближој и даљој прошлости на другој страни, у већој мјери упућују на дисконтинуитет него на континуитет. Због тога се такав начин конституисања и континуирања идентитета РС у *ЕРС* тешко може сматрати одрживим.

Синхронија – дијахронија: Овдје, наравно, није прилика да се сва питања која произилазе из *Критеријума*, *Предговора* и њихове реализације у првом тому озбиљније укрсте и суштински расправе, али пошто се питање прошлости и садашњости РС спомиње у више наврата оно очито има кључни значај у концепцији *ЕРС* и зато захтијева посебну пажњу. Ради се, наравно, о кључном питању синхронијског и дијахронијског дефинисања појма Република Српска о коме се суштински, изгледа, приликом заснивања овог пројекта није на тај начин довољно размишљало. Синхронија као једновремено приказивање неке појаве, у овом случају је *садашњост* РС, а дијахронија, као начин сагледавања те појаве у континуитету, овдје је *прошлост* РС. Ко год шта мислио или желио, РС сигурно има не само сопствену садашњост него и извјесну будућност, али је велико питање да ли, било у државном, било у територијалном погледу, она може бити сагледавана и тумачена у кључу прошлости како се тај појам схвата у концепцији *ЕРС*. Ко је икада, од вазда до 1992. године, могао и да помисли да ће Срби у БиХ имати такав облик сопствене државности?! Има ли, дакле, РС прошлост било у државном, било у географском односно територијалном погледу, или макак у изведеном виду или симболичном и метафоричком значењу?

Правити енциклопедијски приручник РС са синхронијског становишта, тј. са становишта садашњости, узимајући у обзир све оно што се у свим областима дешавало од њеног настанка па надаље, а чега ипак није мало, и те како би имало сврхе, али у овој ситуацији ни приближно не би имало онај значај који се од овог пројекта очекује. Темељно питање је дакле, питање дијахроније, односно питање континуитета са свим што је данашњем идентитету РС претходило и што је потребно суштински повезати са данашњим ликом РС. То је веома тешко разрјешиво питање.

Територијални аспект РС је неспорна константа: то је географски простор на коме се она налази. Њена државна, политичка и културна прошлост у првом тому *ЕРС* подразумијева оно што се историјски формално може повезати са тим географским простором. Питање је, међутим, да ли то у себи садржи било какве претпоставке за конституисање и функционисање неког идентитетског садржаја, обликованог у складу са тим простором? Све говори да се територија као јасно утврђен атрибут Републике Српске (на исти начин као и територија Федерације БиХ), може сагледавати само оновремено. Иако је то једна од најбитнијих претпоставки за постојање РС, она суштински не може за себе да веже неке друге битне идентитетске културне, духовне, па и књижевне карактеристике Републике Српске. Територија као статичан појам који се не може сагледавати у персективи и континуитету зато и не може бити критеријум на који би се могли аплицирати неки битни садржаји са друге територије или из неког другог времена.

Осврнимо се на вијековима грађен идентитет Босанске крајине, Херцеговине, па и Посавине и Подриња као саставних дијелова РС који сваки за себе има мање или

више уочљив, и синхронијски и дијахронијски формат идентитета. Мораће вјероватно, још много воде да протече Савом, Врбасом, Уном, Дрином и Неретвом док РС не добије такав синхронијски и дијахронијски вид препознавања који одавно имају ове покрајине РС. Ту прије свега треба имати на уму да на овај формалистички начин остварена веза између садашњости и прошлости, односно *између територије РС и историје која се односи на ту територију*, која се примјењује у првом тому *ЕРС*, још увијек ни приближно не покрива укупан српски национални идентитет у БиХ. Један и територијално већи и по много чему важнији дио српског националног идентитета (због Сарајева и Мостара као културних центара), асиметричан у односу на „територију“, „садашњост“ и „прошлост“ Републике Српске, остаје непокривен. Колико је државна територија у оваквим стварима релативна потврђује питање: како епитетима које у себи носи државни простор РС успоставити континуитет са свим оним што представља српски национални идентитет у преосталом дијелу БиХ, наравно и у прошлости и у садашњости? Ту је, наравно, овдје нађен компромис: симетрија територија – садашњост – прошлост РС као окосница концепта којим се испуњава садржај појма Република Српска *накнадно* се проширује и на тај дио српског националног идентитета. Али то је већ изузетак од правила који има већу тежину од свега што произилази из тога правила. Таквих изузетака биће још, што упозорава на то да нешто није у реду са тим правилом.

Пројектована прошлост РС Не треба сумњати да је и установљавање овако замишљене прошлости РС било мотивисано најбољим намјерама, с циљем да се што уочљивије укаже на често чак и грубо оспоравану чињеницу постојања РС. Чини се, чак, да се овом, пројектованом прошлошћу РС наивно и „лукаво“ покушава афирмисати РС као примјер заокружене грађанске мултиетничке државе са свим потребним атрибутима, укључујући и богату прошлост, разуђену садашњост, а на основу тога свакако и сасвим извјесну будућност. Сопствена „прошлост РС“ могла би се схватити и као вид дистанцирања од државне организације Босне и Херцеговине на начин да се њена евидентна вишевијековна историјска прошлост овим појмом „дијели“ на исти начин као и њена садашњост. Прошлост се може дијелити и разграничавати, али не на територијалном него на националном начелу. Могло би се рећи да се прошлост РС овдје конституише у преносном смислу – као изведени, замишљени фрагмент историјске прошлости БиХ који се географски односи на територијалне оквире РС. То је је апстрактни, накнадно обликовани исјечак историјских збивања на простору данашње РС који као самосталан и кохерентан квалитет никад није постојао нити је из више разлога могао постојати. Стварању таквог квалитета није погодвала ни разуђеност и некохерентност територије РС на којој су акумулирани доста разнородни културолошки обрасци. Стога „производња“ овакве, географске прошлости РС очито не доприноси њеном већем легитимитету. Напротив, с обзиром на етнички несразмјер између садашњости и тако замишљене, мултиетничке прошлости РС, прије би се могло рећи да је легитимисање државности РС тако схваћеном прошлошћу у самом старту нелегитимно.

III ПРСТЕНАСТИ ИДЕНТИТЕТ РС

Насељена мјеста изван РС Концепт *ЕРС* у основи се заснива на прстенастом и асиметричном уобличавању државног идентитета РС. Први прстен обухвата идентитет који настаје повезивањем садашњости и прошлости на територији коју обухвата РС. Из данашњости у томе партиципра првенствено српска

страна свијета реализована кроз државне атрибуте и структуре РС, која се потом доводи у континуитет са сасвим другачијом, мултиетничком сликом свијета из „прошлости РС“, територијално маркираном само једним фрагментом историјске прошлости БиХ. Први, примарни прстен свога националног идентитета и своје државности у оквиру РС, према овом концепту, Срби, дакле, остварују мимо цјеловите српске националне традиције у БиХ. Она се појављује тек у другом прстену, примјеном изузетка од правила, а потом се све то спаја са српским националним чињеницама из „иностранства“, у трећем прстену.

То се, чак, конкретније односи на садржаје са друге територије, него на садржаје из другог времена. Јер, у обједињавању чињеница српског националног идентитета које се налазе изван простора РС чак ни принцип изузетка од правила не даје довољно добре резултате. Узмимо као примјер само обраду насељених мјеста у РС, што је вјероватно, будући да има и истраживачки карактер, најзначајнији резултат овог лексикографског пројекта. Обрађена су сва насељена мјеста у РС гдје је раније и живио највећи дио Срба, по начелу изузетка од правила обрађена су и нека мјеста из Федерације, као што је, на примјер, Босанско Грахово. Али и у многим другим мјестима одувјек су живјели и Срби и историја настанка и развоја тих мјеста незамислива је и без њиховог доприноса. Њих сада тамо углавном више нема. С обзиром на то да нису обухваћена нашим енциклопедијским пројектом и да су овакви пројекти Муслимана и Хрвата другачији, постепено ће у историји ишчезавати сваки траг да су ту икад и постојали. Свакоме је јасно с каквим тешкоћама би се требало изборити да се обраде и та мјеста, али је, наравно, претходно требало усвојити такав концепт у коме она имају равноправан третман са онима у РС. У другачијем концепту *Енциклопедије* тим мјестима би можда требало дати и приоритет! Ми исцрпно пописујемо сва насељена мјеста у РС, полазимо, наравно, од њихових имена из којих се често види које је становништво ту раније претежно живјело, остављамо провјерене податке о „кретању“ тога становништва посебно уочљивом у најновије вријеме што је свакоме јасно шта значи, јавно објављујемо чињенице о девастацији вјерских објеката, што је такође јасно шта значи, а препуштамо нечијој туђој бризи, да не кажем забраву све те ствари изван „простора РС“. (Уосталом, питање је да ли је ово на овакав начин и требало радити, поготово ако се узме у обзир претпоставка када ће *ЕРС* бити завршена. Очито би било ефикасније да је на вријеме овакве теме требало прогласити примарним националним интересом и обрадити их у оквиру посебних хитних пројеката).

Остали видови српског идентитета изван РС Насељена мјеста изван РС су, наравно, само један примјер. На тај начин ће вјероватно у празном простору остати и велики дио црквених објеката у Федерацији БиХ, републичке научне и културне установе, споменици културе, школски објекти, разна удружења и много чега другог у чијем раду су учествовали сви народи БиХ, а Срби дуго времена и највише. У вези с тим треба имати на уму да су Срби све до шездесетих година прошлог вијека били најбројнији народ у БиХ и да су још од аустроугарског периода у свим областима живота у БиХ предњачили све до седамдесетих година прошлог вијека. Познато је да су Муслимани послвије Берлинског конгреса 1878. и окупације Босне од стране Аустрије, били и емотивно, и психолошки и привредно депресирани и да су с великим тешкоћама прихватили нове западне форме породичног живота, образовања, културе и привређивања, због чега су тек у другој половини двадесетог вијека у пуној мјери у свим областима достигли стандарде цивилног живота којим су у БиХ живјели Срби и Хрвати. Хрвати су били знатно малобројнији од Срба и Муслимана и њихов допринос развоју БиХ је био лимитиран том чињеницом. На другој страни већ у аустроугарском периоду формирала се бројна и економски јака

српска грађанска класа која је доминирала у свим областима живота. Послије Првог свјетског рата српски национални елеманат у повољнијим условима још више је напредовао, а значајно појачање у неразвијеној Босни опет су највише чинили Срби из осталог дијела земље. Глад за кадровима и продуктивном радном снагом приликом обнове ратом порушене земље послије ослобођења 1945. године опет је задовољена највишње кадровима из Србије и у мањој мјери из Хрватске. Учитељи, професори, љекари, судије, инжењери, економисти, културни радници и умјетници из Србије за дуго времена били су веома уочљиви у БиХ и значајно су допринијели развоју свих области привредног и културног живота. Њихова доминација у свим видовима организованог живота била је толика да се у кадровској политици званично одустајало од критеријума стручности за рачун пропорционалне националне заступљености. Читава та продуктивна српска национална енергија, која је посебно била сконцентрисана у Сарајеву као главном граду, али и у другим већим приврдно и културним центрима као што су Мостар, Зеница и Тузла, на исти начин као и у малим срединама, остала је изван „простора РС“. Најистакнутији међу њима нашли су се у *ЕРС* по принципу изузетка од правила, али свакако не у мјери у којој су заступљене такве ствари са територије РС. Ту стваралачку енергију је, наравно, тешко дефинисати, а још теже изоловати и приказати у једном оваквом лексикографском приручнику, али се у томе очито није баш много ни настојало с обзиром на његов концепт заснован на територијалном принципу. Уочљиво је, на примјер, да се ту нашло неколико људи из бањалучке фабрике *Руди Чајавец*, „без разлике вјере“, што рекао Кочић (Исмет Блентић, на примјер), али је очито да је уз Блума из сарајевског *Енергоинвеста*, било и других српских кадрова у великим привредним системима који нису заостајали за бањалучком фабриком.

Прстенасти идентитет и књижевност

Недостаци прстенастог облика српског националног идентитета посебно су уочљиви у књижевности. Позната је ствар да се у оваквим приручницима поједине области да би се што боље и лакше могле сагледати и доћи до изражаја, третирају а понекад чак у посебним сепаратима и објављују као издвојене цјелине. Када је у питању област књижевности та цјелина је доста уочљива: након мог свеобухватног синтетичког текста о књижевности БиХ од почетака до данашњих дана, којим је обухваћено литерарно стваралаштво свих нација (значајнији хрватски и муслимански писци и листови и часописи као што су *Босански пријатељ*, *Нада* и *Бехар* поменути су на том мјесту) слиједи појединачна обрада свих писаца и књижевних појава и појмова који конституишу српску књижевну традицију у БиХ. У том цјеловитом континуираном књижевном корпусу, наравно, нема хрватских и муслиманских писаца. Јер, уколико би се узимали у обзир и ти писци такав корпус би очито имао еклектички карактер и сам по себи изнутра из више разлога не би био одржив. За то се побринула и банална чињеница да у данашњем књижевном животу РС практично готово да и нема муслиманских и хрватских писаца, што се у будућности очито неће битије промијенити. Тако бисмо дошли у ситуацију да се из савремене доста богате књижевности у РС у којој је допринос хрватске и муслиманске књижевности минимално заступљен, континуитет успоставља са дијелом муслиманског и хрватског књижевног стваралаштва из ранијих периода насталог на разуђеној територији на којој се данас налази РС, одакле би се онда континуитет успостављао према српској књижевности у преосталом дијелу БиХ. Не треба подсјећати да је исто тако и у Федерацији БиХ када се ради о српским писцима, гдје у Сарајеву као од раније најважнијем књижевном центру БиХ, ипак још увијек постоји једна мала из ранијег периода заостала књижевна колонија која ће у будућности постепено ишчезнути.

Овакво континуирање књижевних корпуса у БиХ заиста се тешко може сматрати цјелисходним.

Јер, књижевност Муслимана/Бошњака и Хрвата који су некад рођени или живјели на данашњем простору РС и у садашњости и у прошлости објективно је могуће и нужно сагледавати из друге перспективе и у другачијем контексту и оквиру – изван државно-територијалних атрибута РС. На исти начин тај оквир није ни државно-територијална форма Федерација БиХ за коју је везан највећи број муслиманских и хрватских писаца из БиХ. Контекст у коме се адекватно може сагледати и тумачити хрватска и муслиманска књижевна традиција, укључујући и оне њене сегменте било кад настале на територији данашње РС, подразумејева њихово посматрање у континуитету муслиманске/бошњачке и хрватске националне књижевности у читавој БиХ, с тим што се хрватски књижевни ток може посматрати и сам за себе и у саставу укупне хрватске књижевности.

IV

ФАКТИЧКА И ФУНКЦИОНАЛНА ДРЖАВНОСТ РС И ЕРС

Српски национални идентитет у БиХ или идентитет државе РС Из свега произилази да у центру овог енциклопедијског пројекта није била идентификација српског националног идентитета у читавој БиХ, него првенствено приказ РС као државне форме. РС као државу, зна се, одређују њена *територија* и њена државна *функција*. Оне се очито не поклапају, јер је државна функција ипак много свеобухватнија пошто се не завршава на границама територије РС! Дословно, да не кажем буквално везивање државне функције РС за њену територију чини основу концепта *ЕРС* и одатле произилазе и сва њена ограничења, укључујући и дилеме о њеном мултиетничком карактеру. На први поглед такав концепт овај пројекат чини сасвим оправданим и престижним не само са становишта људских права и политичке коректности него и са методолошког становишта којим се постиже логичан циљ да се изради енциклопедијски приручник којим ће се направити снимак „историјске прошлости и садашњости РС“ и тако на прави начин афирмисати њена државност. Међутим, чини се да то на тај начин ипак није оствариво. Како је могуће у једном оваквом енциклопедијском приручнику дати праву слику о државности РС? Какав и који је то садржај из кога би се могле повући одређене синхронијске и дијахронијске вертикале према основним идентитетским карактеристикама и вриједностима којима би се РС као државна форма српског народа у БиХ могла идентификовати, објаснити и у крајњем случају оправдати? Шта је, дакле, оно што бисмо без великих дилема могли поставити у темеље Републике Српске?

Одговор на то питање требало би потражити у једном другом питању: како и зашто је РС створена? Шта год ко мислио Република Српска је изнуђена државна форма створена као вид заштите српских националних интереса у БиХ. Под њеним кровом, обједињава се и под њено покровитељство ставља свеукупна, државна, друштвена, политичка и културна традиција Срба у БиХ. То се, наравно односи и на књижевност. *Та њена функција је, дакле, очито изнад њене територије*. Она је пресудна и зато једино она и може бити најважнији инструмент, критеријум и оквир у коме се представљају све вриједности на којима се утемељује РС. Стога се функција државе РС да обједињује, синхронизује, одржава, чува и обнавља свеукупне српске националне ресурсе у БиХ, а не њена територија, намеће као најбитнији критеријум заступљености појединих садржаја (процеси, појаве, догађаји, личности, и сл.) у лексикографском приручнику који у своме имену има име те државе. Природно је да у оквиру те функције Републике Српске књижевност треба да се обликује искључиво у

складу са књижевним законима којима није својствен било какав а посебно неки асиметричан континуитет заснован на територијалном принципу. Та функција државе се из свог данашњег реалног времена на законит и јасан начин протеже и на прошлост: уз помоћ и под окриљем државне функције РС у БиХ, а не на основу њене државне територије, врши се извјесна сукцесија државног и културног садржаја БиХ као посљедица минулог грађанског рата. Помоћу ње се врши преношење српског националног идентитета са Босне и Херцеговине на Републику Српску. Државна функција, а не територија је гарант обједињавања и очувања свега што чини српски национални идентитет и интерес у БиХ.

Фактичко и функционално значење имена Републике Српске у наслову ЕРС Овдје коначно долазимо до основног питања: како се може и како би требало тумачити име Републике Српске у називу ЕРС? Постоје двије могућности. Једна подразумева фактичко, а друга функционално

схватање државности РС која треба да се афирмише овим лексикографским приручником. Чини ми се да је до неспоразума дошло због тога што је између ова два могућа облика артикулације државности РС до кога нам је толико стало, изабран онај који је скопчан са многим, већ назначеним дилемама, а да се није водило рачуна да постоји и други, којим би се све то лакше могло превладати и објаснити. Први облик подразумева фактичко, конкретно предстваљање државе РС са свим чињеницама којима се она легитимише, а други полази од функционалне улоге РС, као облика државне организације Срба у БиХ, коју она има у обједињавању, заштити и промоцији свих српских националних атрибута и интереса у БиХ од почетака до данашњих дана. У фактичком представљању Републике Српске држава је предмет који се доказује сам по себи и сам за себе, а у функционалном она је средство којим се доказује садржај из кога државност РС произилази и којим се дубље утемељује. На основу првог концепта ствара се слика државе РС са њеном организацијом, државном инфраструктуром и установама, а на основу другог се помоћу државе доказују и под исти кров стављају чињенице вишевијековног присуства Срба у БиХ које се уграђују у темеље РС као првог одвојеног и самосталног облика српске државности на томе простору. У преплитању и субординирању фактичке и функционалне државности Републике Српске основно је шта се којим од ова два метода постиже и којим се успјешније разрјешавају разне дилеме које се у овако сложенем послу појављују.

Једна од кључних је и стално помињана „прошлост РС“. Колико год суочавање фактичког и функционалног аспекта државности РС изгледало као питање шта је старије кока или јаје, чини се да неки приоритети ипак постоје. Без дилеме се може рећи да је то у овом случају управо прошлост, када није постојала РС, јер је у њој настало свеукупно духовно и културно наслеђе Срба у БиХ из кога се изводи, на коме се утемељује и којим се оправдава њихово право на РС као сопствену државну форму у БиХ. Фактички аспект представљања државности РС првенствено се односи на садашњост, тј. на вријеме од када је она настала до данас, и њоме је практично немогуће на прави начин представити оно што се суштински може сматрати прошлошћу РС на начин како сам је напријед покушао дефинисати. Прошлост РС у фактичком облику „на простору РС“ чак ни условно не постоји – њена прошлост је прошлост Срба у читавој БиХ, а до ње се овдје, видјели смо, долази изузетком од правила. Питање прошлости РС, дакле, не може се ријешити фактичким аспектом њене државности који се остварује у садашњости, али се свеукупна српска национална традиција настала у прошлости без тешкоћа може обухватити *функцијом* државности РС. Јер, културни и духовни суверенитет РС не престаје на њеним границама и он се успјешно може обједињавати, бранити и чувати само *функцијом* државности која је

изнад тренутног, данашњег, фактичког државног пејсажа РС. Концепцијом *ЕРС* која је првенствено заснована на фактичној државности РС, акценат се са прошлости помјера на садашњост, иако се прави идентитет ипак првенствено гради у прошлости. Предност функционалног аспекта реализације државности РС уочљива је и на другим примјерима. Сва питања идентитета првенствено извиру из прошлости, више о себи сазнајемо и суштински се утемељујемо функцијом прошлости него фактом садашњости, историјске чињенице и њихова функција не застаријевају, а факти који се поткрепљује функционисање данашње државе РС у свим детаљима промјенљиви су и нестални, итд.

Због тога се афирмација државе РС, као основни циљ *ЕРС*, успјешније и увјерљивије остварује *функцијом* него *фактичким* описом њене организације у данашње вријеме. Јер, примарни задатак *ЕРС* не би, ваљда, требало да буде представљање државе РС него „попис“ цјелокупне државне, политичке, културне и духовне „имовине“ Срба у БиХ коју они уносе у своју тек стечену државност исказану Републиком Српском.

Шта је прошлост РС?

Када је у питању предметно односно фактичко предствалање државности РС, примијењено у првом тому, ваља рећи да је оно извршено веома професионално, свеобухватно, исцрпно и документовано. Пописане су све битне, па чак и неке небитне чињенице којима се потврђује да РС има све потребне органе, организације и институције и да успјешно функционише као држава до најситнијих детаља. Пописана су сва насељена, мјеста, научне и културне установе, вјерски објекти, школе, болнице, домови здравља, библиотеке, струковна и умјетничка удружења и савези, спортске организације и клубови (набројано је чак осам појединачних атлетских клубова и два аеро клуба!), државне агенције, аутопутеви, итд., итд. Овако ажуран и детаљизиран фактички приказ свих државних садржаја и функција РС у коме доминирају актуелни, живи подаци и чињенице повремено добија карактер билтенског прегледа, који није у сагласности са природом капиталног енциклопедијског пројекта, заснованог на одабраним, провјереним и трајно одрживим културним и цивилизацијским вриједностима. Реализација таквих пројеката, зна се, обично траје доста дуго. У нашем случају већ до сада изгубљено је веома много времена и ни у наговјештајима се не назире крај овог великог посла. Зато се чини да је исцрпно и детаљно представљање државности РС на овај начин ипак у већој мјери требало саобразити тако схваћеном енциклопедијским приручнику. Јер, садашњи исцрпни дневни подаци о државној организацији и функционисању РС прилично су подложни промјенама и реално неће моћи издржати терет који им на дужи рок намеће статус енциклопедијског приручника, тим прије што би морали да се нађу у логичном и одрживом континуитету са садржајем посљедњег тома *ЕРС*, за који нико не зна када ће, а можда и да ли ће уопште бити објављен. Тек смо на прва два слова: од аматерских друштава којих овдје заправо и нема (посебно позоришта), преко бициклических и боксерских клубова и друштава, до рафтинг, тениских, стонотенисерских и шаховских клубова и организација које ће се наћи под наредним словима, сувише је велики временски распон који треба премостити до коначне фактичке слике о РС.

Представљање фактичког идентитета РС, као што се види, значи опис њене државне „садашњости“, а њен дубљи суштински идентитет ипак се утемељује у „прошлости“, али не прошлости како је схваћена и реализована у првом тому. *Прошлост РС је све оно чиме су Срби партиципирани у хиљадугодишњој државној, политичкој, културној и укупној духовној историји читаве Босне и Херцеговине. То је ваљда првенствено и требало бити предмет и садржај ЕРС.*

***ЕРС* и етничко разграничење**

У вези са државним идентитетом РС посебно се намеће питање мултиетничких садржаја у *ЕРС*. Без икакве дилеме овдје се нужно морају наћи сви мултиетнички садржаји у свим областима који представљају чињенице развоја РС од њеног настанка до данашњег дана у оној мјери и на онај начин како реално постоје. О неким материјалним и нематеријалним споменицима културе хрватског и муслиманског народа на подручју РС, уосталом, РС као држава дужна је да се брине и да их штити од пропадања и заборавља, што је дужност и Федерације БиХ када је у питању српско културно наслеђе. Међутим, то је веома осјетљиво питање на које је могуће одговорити на различите начине. Културна добра Муслимана и Хрвата у РС било је, можда, могуће препустити и њиховој лексикографији, као што су и они наша већ препустили нашој, али је било могуће наћи начин да се укључе и у *ЕРС*, с тим што је све то требало добро простудирати и свакако у предговору на прави начин објаснити и оправдати. То и многе друге ствари можда је било могуће приказати и у синтетичкој одредници о Босни и Херцеговини, или у посебним примјереним одредницама о Хрватима и Муслиманима у „садашњости“ и „прошлости“ РС, или на неки трећи или четврти начин до кога би се дошло у темељним разговорима о концепцији *Енциклопедије*.

Ово питање није нимало безазлено, јер је РС настала усред једног тешког и крвавог грађанског рата последице кога је извршено историјско разграничење народа Босне и Херцеговине и на државном, и на политичком, и на културном, и на духовном, па чак и на емоционалном плану. Шта год ми мислили да ли је до свега тога смјело и морало или није морало и смјело да дође, чињеница је да је то један веома далекосежан процес „тежак“ неколико вијекова. Јер и поред свих узбудљивих, драматичних и трагичних, али и позитивних, плодотворених и свијетлих примјера и искустава заједничког живота народа који више од хиљаду година заједно живе у Босни и Херцеговини, ово је до сада највеће и најсудбоносније разграничење међу њима, прво на територијалном, а потом и на свим другим плановима. То сигурно не може остати без последица и на укупну културу памћења на којој почивају национални идентитет и национална традиција појединачних људских јединки, али и читавих људских заједница на овом простору. У дубини свијести ових људи и њихових колектива оправдано или неоправдано дошло је, нажалост, до оштрих и темељних неконтролисаних помјерања и антагонизација са неизвјесним исходом које упућују на велики опрез у представљању наше „садашњости“ и наше „прошлости“.

Уосталом, није никаква тајна да далеко највећи број муслиманског и хрватског свијета у БиХ Републику Српску не доживљава као своју праву државу, него као државни провизориј за „нужни смјештај“, кад већ нема бољег, што се, наравно, односи и на Србе у Федерацији БиХ. Питање како се Муслимани и Хрвати осјећају у РС, односи се и на *ЕРС*, тј. да ли су задовољни тиме што се њихова „садашњост“ у РС уклапа у слику РС која се овдје даје и да ли им одговара да се та њихова садашњост ставља у континуитет само са једним фрагментом њихове националне прошлости омеђениом границама територије РС? Јер, њихова прошлост је далеко шири и потпунија и не завршава се чак ни у границама БиХ, него се шири, посебно када су у питању Хрвати, и на далеко већи простор. Колико они овај енциклопедијски пројекат могу осјећати сопственим вјероватно свједочи и чињеница да међу онима који су учествовали у његовој изради нема ни једног муслиманског имена, а сасвим је вјероватно да ни Хрвати нису учествовали у његовој реализацији.

Уколико сами Хрвати и Муслимани у начелу с одобравањем гледају на овакав концепт *ЕРС*, онда је могуће да нису задовољни због нечега другог – због тога што им је дата улога икебане, те да „разумљиву превагу садржаја из културе, традиције и

историје српског народа“, о којој се говори у *Предговору*, виде и тумаче само као још један од доказа своје неравноправности у РС. Посебно је деликатно питање заступљености најистакнутијих хрватских и муслиманских политичких првака и војних руководилаца који су итекако *утицали* на процесе и догађаје у вези са настанком и опстанком РС. Ако су већ заступљени неки Хрвати и Муслимани који нису рођени нити дјеловали на простору РС, онда се оправдано поставља питање какав је статус те категорије личности. Ако су ту народни херој Хасан Бркић и трагично страдали предсједник СИБ-а Џемал Биједић, на примјер, питање је зашто можда нема и Мате Бобана, најзначајнијег хрватског политичара из минулог грађанског рата, тим прије што је ту мање познат Иван Анђелић који је само један од оснивача ХДЗ. Али то је већ „опасан терен“ који би у овој прилици било најбоље оставити по страни.

Чињеницу да многи Муслимани и Хрвати својевољно и радо дају податке о себи да би ушли у *ЕРС*, не би требало погрешно схватати у смислу да се они ту осјећају као „код своје куће“, него као чињеницу живота на коју нису могли нити сада могу да пресудно утичу. То се, наравно, односи и на неумољиву чињеницу да у исто вријеме када излази први том *ЕРС*, муслиманске и хрватске националне институције у БиХ праве сопствене лексикографске приручнике у којима се налазе ови исти људи, али у којима нема оних којима се не исказује и не потврђује идентитет сопственог народа.

Није и не може бити спорно да је циљ *ЕРС* од почетне замисли до објављивања првог тома био и остао афирмација РС у сваком погледу и на свим плановима. Очигледно је и то да је све што је до сада на том плану рађено, укључујући и поменуте критеријуме и њихову практичну примјену у првом тому, било рађено са најбољим намјерама и подређено томе циљу. Мени се, међутим, чини да то претходно можда ипак није до краја промишљено и осмишљено и да идентитет РС какав израња из првог тома *ЕРС* многим неће изгледати онаквим каквим су га замишљали и очекивали.

V

КЊИЖЕВНОСТ У *ЕРС*

Начела за заступљеност књижевности у *ЕРС* Као што видиш, драги мој Бране, концепција и њена реализација у првом тому *ЕРС* отвара многа веома важна питања на која није тако лако одговорити. У таквим околностима ја нисам сматрао да морам да поступим „по наређењу“ *Критеријума за азбучник* којима сам располагао, који уосталом и нису били мултиетнички „центрирани“ као у *Предговору* за који нисам могао знати какав ће бити, него сам покушао дефинисати сопствени приступ који би био најприхватљивији за представљање књижевности у *ЕРС*.

Како оно што је до тада било урађено у области књижевности ни приближно није задовољавало професионалне захтјеве које је изискивала заступљеност књижевности у *ЕРС*, ја сам покушао сам за себе да разријешим и јасно дефинишем најважнија питања и дилеме које треба отклонити како у даљем раду не би долазило до неспоразума. Закључак до кога сам у својим размишљањима дошао налази се у посебном писму које сам ја написао а из Академије је послато писцима с молбом да нам доставе податке о себи. Мотив за моје посебно, додатно писмо био је тај што је у ранијем анкетном листу Академије недостајало управо то: шта је и каква је то енциклопедија у којој ће се они наћи. То сам урадио с разлога што сам знао да има наших људи који нису баш били склони да се ту нађе њихово име, а у току рада су се индиректно, а неки чак и изјавно томе противили. Из истих разлога то своје објашњење ставио сам и на уводном мјесту азбучника за књижевност за слова А – Д који је због дорада и информација шта је урађено а шта није, циркулисао између мене

и Академијиних служби. То су биле напомене које су за мене биле кључне за даљи рад, а које други с којима сам контактирао у мору свих других ствари очито нису ни примјећивали. Након тога сам направио и техничка *Интерна упутства* за обраду одредница из области књижевности која сам доставио Академији и другим обрађивачима с којима сам ја сарађивао. (У прилогу Ти достављам и то писмо писцима и *Интерна упутства*, да ако Ти као новом уреднику за књижевност у нечему буду могли помоћи). Како на конкретне резултате мога рада које сам достављао Академији није било концепцијских примједаба, мислио да сам на правом путу. Сада када пред собом имам први том испоставило се да ја ипак нисам потпуно схватио концепцију *Енциклопедије* и да сам тиме за област књижевности изгледа направио и извјесну штету, мада мислим да она није велика и битна. Да се та штета убудуће не би акумулирала и увећавала одлучио сам да детаљније објасним у чему је ствар, тим прије што сам ја у својој глави био замислио један битно другачији концепт *Енциклопедије*.

У вези с тим ја сам још од раније био сам за себе рашчистио како би се ова област могла третирали у свјетлу настанка Републике Српске као државне форме српског народа у БиХ. Још 2004, знатно прије него што је почео рад на *Енциклопедији* ја сам у књизи *Тачка ослонца* објавио текст под насловом „О појму књижевности Републике Српске“, који сам унио и у књигу *Босански књижевни лонац* (2013), гдје су и сви остали моји текстови о књижевности Босне и Херцеговине. Ту сам, између осталог, коментарисао антологије Радивоја Микића („савремене српске поезије РС“), Миленка Стојичића („савремене српске приповијетке РС“ и Богомира Ђукића („савремене српске књижевне критике РС“) указујући на чињеницу да је тешко говорити о српској књижевности РС, макар се под тим подразумијевала и читава српска књижевност у БиХ, јер би то значило да постоје још и хрватска и муслиманска књижевност РС која би по тој логици морале да обухвате сву хрватску и муслиманску књижевност у БиХ или макар те књижевности у РС, о чему би заиста тешко било могуће говорити. Од свих могућности највише ми се чинила немогућом могућност конституисања књижевности РС засноване на територијалном начелу. А управо је државна територија односно простор РС, као што видиш, добио централно мјесто у првом тому *Енциклопедије*.

У складу са мојим таквим спознајама ја сам одмах на почетку мога рада на *Енциклопедији* у поменутом писму писцима и на почетку азбучника за књижевност за слова А – Д био јасно дефинисао платформу за начин како ће књижевност у њој бити обрађена. У њој се управо прави одступ од територије РС као примарног критеријума и тежиште помјера на функцију државе РС. Ја сам од самог почетка размишљао шта би требало да значи и како да се схвати име Републике Српске у наслову *Енциклопедије*. Да ли се она ту налази као објекат или као субјект, тј. да ли се ради о фактичком или функционалном представљању државе Републике Српске. Ја сам се определио за ово друго и то дефинисао на овај начин:

„Књижевна грађа у *Енциклопедији* неће бити пласирана у виду уског и парцијалног географско-државног и политичког оквира Републике Српске, него као слика укупне српске књижевне традиције у Босни и Херцеговини: име Републике Српске у наслову *Енциклопедије*, када је у питању књижевност, појављује се у функцији обједињавања и државног покровитељства над цјелокупним књижевним наслеђем Босне и Херцеговине које на овај или на онај начин вијековима учествује у стварању српског националног идентитета.

Оквир и обим књижевне грађе обухваћене овом *Енциклопедијом* треба да чини укупна српска књижевна традиција у Босни и Херцеговини од најстаријих времена до данас. Истовремено, у тај оквир улазе и други књижевни ствараоци, појмови и појаве које је једним дијелом или у цјелини могуће сагледавати као саставни дио укупног срп-

ског културног, књижевног и духовног простора чији се идентитет на тлу Босне и Херцеговине исказује на самосвојан и самосталан начин или у дотицајима и прожимањима са осталим културним и књижевном традицијама. Узете су, дакле, у обзир чињенице српске књижевности које су настале у Босни Херцеговини или се поријеклом, рецепцијом или на неки други начин могу сагледавати у хоризонту српске књижевне традиције на том простору. Подразумијева се да ову чињеницу треба имати на уму, а према потреби и *наглашавати и при обради* појединих енциклопедијских јединица.“

Мислим да си уочио, а ја сам Ти за сваки случај и подвукао двије ствари. Прва је да сам се ја мало оградио од начина како ће у *Енциклопедији* бити обрађене друге области, наглашавајући да о дефиницији коју сам дао треба водити рачуна само „када је у питању књижевност“. То није било без разлога јер ми формалистички критеријуми које сам добио, а у којима доминира ријеч *територија*, нису баш улијевали повјерење и очекивао сам да ће се у даљем раду, када се практично појаве многа питања, доћи до више изнијансираног и у свему уравнотеженог концепта. Друга уочљива ствар је то да овдје нису били предвиђени муслимански и хрватски писци ма гдје да су рођени или живјели, осим у случају ако су на овај или на онај начин стварали у знаку српске књижевне традиције и да ће се то кад год је могуће „наглашавати и при обради“. У дијелу обрада које сам ја радио за први том имају само два Муслимана: М. Бегић и Х. Диздар (Хрват Мато Блажевић већ раније био је обрађен), али је успут дато објашњење и зашто. За Бегића се каже да се „његова научна и књижевна активност одвијала првенствено у оквиру и у знаку српске књижевне традиције“, а за Х. Диздара да је „између два рата претежно био усмјерен према српској националној и књижевној традицији“. Иза таквих мојих ставова увијек стоји могућност двојне па и тројне идентитетске припадности писаца који пишу на нашем језику.

Послије свега уочљиво је да ја нисам схватио, а тиме ни поштовао критеријум *Енциклопедије* о државно-територијалној књижевној припадности Хрвата и Муслимана у Републици Српској! Неспоразум је очито био у томе што се писменим критеријумима које сам добио каже да у *Енциклопедију* улазе „личности које живе или су живјеле на територији Републике Српске“ као и „личности које су рођене или живе на територији Федерације БиХ“ али сам ја подразумевателно да су те личности Срби или да на неки начин припадају и српској култури и књижевности.

„Штета“ коју сам због тога направио још није „процијењена“, мислим да стицајем околности није велика, али се о њој мора водити рачуна због наредних томова. Колико сам ја на брзину могао видјети у првом тому моја најугледнија „жртва“ је Сафвет-бег Башагић („Од Требиња до бродскије врата // није било Срба ни Хрвата“), који је рођен у Невесињу и који би да сам био у току праве концепције *ЕПС* за мене био највеће, непремостиво искушење с обзиром на то да добро знам ко је и када од Муслимана прихватио српску или хрватску националну идеју, а ко је трајно био уздржан и према првом и према другом. Ту је и Салих Алић (Бијељина, 30. септембар 1906 - Загреб, 11 март 1982), који се, иначе, још у међуратном периоду читовао као хрватски писац, али је сигурно да би се нашао још који примјер. Потенцијалне жртве мојих критеријума у другом тому су наш поменути колега Енес Дураковић, као и моја земљакиња пјесникиња Јозефина Даутбеговић Крајиновић (24 фебруар 1948, Шушњари, Дервента – 27. децембар 2008, Загреб), мада вјероватно ни они нису једини. Према неправди у односу на оне Србе које сам Ти у прилогу већ навео да нису обрађени, то је ипак занемарљиво.

Општи и национални карактер *ЕПС*

Могло би се рећи да је, формално гледано, изјвесна „штета“ представљању књижевности у првом тому нанесена и због неспоразума о карактеру *ЕПС* као националној

енциклопедији општег типа. То је, наравно, у најужој вези са односом и омјером општих знања с једне и чињеница националног карактера у *EPC*, с друге стране. Колико год у свему не можемо бити задовољни оним што је на том плану у Србији урађено, може се сматрати да ипак већ постоји довољно приручника у којима се свијест Срба о себи даје и у контексту општих знања и чињеница људске цивилизације и културе, те да нема посебног разлога да се све то сада у *EPC* на овај или онај начин понавља и тиме на неки начин ипак засјењују национална знања Срба о себи самима у БиХ, због којих је *EPC* и покренута. Уосталом, Срби на срећу одавно имају своје централне матичне националне институције, као што су Матица српска и САНУ, које се српском традицијом у контексту општих знања у свим областима, па и у лексикографији, одавно већ баве. Општа знања у свакој енциклопедији веома је тешко ускладити, уравнотежити и субординирати и између себе, а поготово у односу на основну, примарну концепцију и циљеве сваке енциклопедије појединачно. Еклектичност па чак и произвољност ту су, нажалост, неизбјежне појаве и колико год то било неумјесно рећи, њих доста има и у овом, првом тому *EPC*. Руку на срце, сваки појам који је ту обрађен заслужује дужну пажњу и свака обрађена личност заслужује поштовање, као што га заслужују и они који су те обраде професионално обавили. Али, на другој страни, умјесто њих или поред њих, било је могуће унијети још много појмова и много значајних личности, на исти начин како је и оне који се ту налазе било могуће изоставити. То је, уосталом, проклетство сваког енциклопедијског приручника!

Али, ипак, тим проклетством се не оправдава чињеница да се овдје могу наћи личности, и Срба на једној, и Хрвата и Муслимана на другој, и осталих на трећој страни, који нити су рођени у БиХ, односно у РС, нити имају било какве везе са српском националном традицијом. Та категорија догађаја и личности могла би се, евентуално, покривати оквиром општих знања, могућег утицаја на збивања „на простору РС“ или критеријумом знаменитих Срба. Али колико год су то личности или збивања вриједна сваког поштовања, без великог устезања ту категорију било би могуће сматрати доста произвољном, а самим тиме и непотребном.

Све ово Ти, драги Бране, „разјашњавам“ због тога што такве ствари ја нисам узимао у обзир када је у питању област књижевности. И лингвистика, и ликовна умјеност, и архелогичка, и историја, на примјер, а и неке друге области знања добро су се „окористиле“ таквом грађом. Иако је, аналогно томе, било могуће унијети и нешто више књижевне грађе, мислим да штета за нашу област није велика и да то можда ни убудуће не би требало чинити. Али важно је да се то има на уму и да се о томе озбиљно поразмисли и поразговара.

Знаменити Срби Посебно треба скренути пажњу на најистакнутије личности српске историје и културе изван БиХ. И њихов избор, могло би се рећи, извршен је доста стихијно и готово случајно. На првом мјесту су они који немају никакве фактичке везе са РС и БиХ, а потом слиједе они који на било који начин, макар и асоцијативно могу да се повежу са РС. У првој групи требало би очекивати највеће српске умове, али за оне који се овдје налазе ни по броју ни по објективном значају то се не би могло рећи. Ту су, на примјер, трансилванијски гроф историчар Ђорђе Бранковић (*Славеносрпске хронике*), Руђер Бошковић, Матија Бан, Милева Ајнштајн Марић (која је требала да иде под слово М!), Александар Белић, при чему је посебно интересантно да се осим Белића налази и мало познати лингвиста Александар Албијанић из Америке, док нигдје нема познатог југословенског језичког теретичара и социолингвисте Ранка Бугарског, рођеног у Сарајеву.

У другој категорији су истакнути Срби који такође нису рођени у БиХ, али су неким својим активностима изравно или асоцијативно били везани за прошлост и

садашњост РС. Међу њима је, на примјер, значајан простор добила Смиља Аврамов, која је на разним плановима, као и многи други, бранила интересе свих Срба у тешким искушењима деведесетих година прошлог вијека, а формално је била везана за РС једино као члан Сената РС, при чему то очито није био пресудан критеријум, јер је чувени финасијски стручњак Драгослав Аврамовић такође био члан Сената, а нема га у *Енциклопедији*. Посебну категорију чине истакнути српски научници и умјетници изван БиХ који су формално најмање четири године као гостујући професори, предавали на некој високошколској установи или су учествовали у неким културним, спортским и другим активностима у РС. Вјероватно због тога дужна пажња дата је Оливеру Антићу који је тек 2015. године, у 65. години живота, очито из Београда, постао шеф катедре за грађанско право на Правном факултету Источно Сарајево, као и филозофу Јовану Аранђеловићу који је на Филозофском факултету у Бањој Луци предавао на постдипломским студијама у периоду 2000-2006. године. Радмила Бакочевић овдје се налази очито зато што је у периоду 2005-2011. била гостујући професор на Факултету музичке умјетности у Источном Сарајеву, гдје је постала и почасни доктор наука, а истакнути кошаркашки ас Дејан Бодирога зато што од 2006. у Требињу организује један од најпрестижнијих кампова за младе кошаркаше у Европи. Посебно је интересантан случај глумица Мире Бањац, која је у периоду 1953-1955. године гостовала у Народном позоришту Босанске Крајине, и Љиљане Благојевић, чија је заслуга у томе што је основала одсјеке за позоришну и филмску умјетност на универзитетима „Слобомир П“ (2005), и „Синергија“ (2013 у Бијељини).

Не би ни на који начин требало умањити допринос свих ових људи у развоју разних области живота, поготово у раним годинама постојања РС, али би можда ипак требало водити рачуна да смо сви ми, јер то смо годинама били и Ти и ја, ипак били само „гостујући“, са свим што је у овој ситуацији та ријеч значила и да би наша заступљеност у *ЕРС* по тој основи прије требала бити изузетак него правило. Неки од тих људи су заиста у првим годинама оснивања и консолидације високошколских установа у РС били веома драгоцјени, али то је тешко уопштавати, поготово што ће та категорија лица убудуће имати статус устаљене, редовне академске сарадње као и свуда у свијету. Није то она ситуација послје 1945. године када су многи стручњаци из Србије долазили и застално живјели у БиХ дајући немјерљив и незамјенљив допринос развоју порушене и неразвијене Босне! На ово се скреће пажња због тога што није примјетљиво да се водило рачуна о неким истакнутим српским научницима, умјетницима, спортистима, итд. изван БиХ који су деценијама значајно ојачавали линију српског националног идентитета у БиХ и доприносили њеном укупном развоју у свим областима живота и свим периодима. Ситуација би сигурно другачије изгледала да су, на примјер, узети у обзир сви српски глумци који су у ближој и даљој прошлости повремено гостовали у позоришним кућама у Сарајеву, Мостару, Тузли и Зеници, а да о српским научницима и професорима који су раније предавали на босанскохерцеговачким универзитетима и не говоримо. То се, наравно, односи и на све друге области стваралаштва које због територијалног оквира РС нису могле доћи до изражаја. Добар примјер на који начин са становишта државе РС треба валоризовати учинак и присуство Срба у БиХ у свим фазама њеног развоја, одакле год да су, предствалају двоје истакнутих медицинских стручњака из Србије, професора Медицинског факултета у Сарајеву, а да нису имали никакву везу са простором РС. Први је Милош Аранички (1900-1994), епидемиолог, рођен у Старој Пазови, а друга је офтамолог Мирјана Биједић (1920-1982), рођена у Новом Саду. У њихово вријеме тај факултет подједнако је значао за све који су тада живјели у БиХ, али путем ове *Енциклопедије* њихово стваралаштво с правом се уграђује у идентитет РС, што, наравно, не би било случај да су предавали на Медицинском факултету у Загребу.

Посебан осврт на ову категорију даје се због тога што је на овај начин било могуће унијети и нешто више појмова, појава и личности из области књижевности, о чему би требало водити рачуна у наредним томовима.

Енциклопедија „живих“ Могуће је да би још једном требало преиспитати и начин избора савремених писаца у *Енциклопедију*, неовино о томе што она има репрезентативан карактер и подразумијева колико-толико у дугом времену провјерене вриједности. У првом тому примијенили смо такву „конзервативну методу“ која подразумијева првенствено писце који више нису живи или оне који своје дјело приводе крају. То је уочљиво и у моме синтетичком тексту о књижевности Босне и Херцеговине, и на примјеру десет јединица о листовима и часописима и књижевним појмовима, као и на текстовима о 45 писаца међу којима има девет живих. Посебно је важан податак да су само тројица од њих почели да књижевно дјелују прије 1990. године. Читав период од 1990. године до данас покрива само шест писаца. Зашто се на ово скреће пажња? Зато што је 1990. година у много чему била преломна, јер од тада долази до праве инвазије нових књижевних имена међу којима већину чак и не чине припадници најмлађе књижевне генерације, него они од раније „акумулирани“ потенцијални писци који то тада нису могли доћи до изражаја. Поремећени критеријуми за објављивање нових књига у свим областима па и у књижевности и јевтинија технологија штампе довели су до извјесне инфлације књижевних дјела која, због суженог књижевног тржишта, не могу адекватно да буду вреднована ни код публике ни код књижевне критике. Извјестан број таквих писаца стога није унесен у *Енциклопедију*. Питање је колико је то оправдано?

То питање посебно добија на значају у свјетлу чињенице да у неким областима учувамо знатно већи број личности из савременог живота које су најчешће у *Енциклопедију* ушле на основу строго формалних критеријума. (Ово очито није Кишова „енциклопедија мртвих“ него „енциклопедија живих“!). То се посебно односи на академски свијет који је у великом броју заступљен у *Енциклопедији*. Чини се да ту баш није довољно вођено рачуна о томе да је и у тој области дошло до инфлације. Критеријум по коме свако ко је докторирао на државним и приватним факултетима од којих су неки лоцирани и по мањим мјестима (уз обавезну тему докторске дисертације!) можда више одговара приручницима типа *Ко је ко* него енциклопедијама које ипак подразумијевају неку номенклатуру вриједности, што се односи и на неке садржаје, области и личности заступљене у првом тому. Познато је да се још осамдесетих година прошлог вијека појавила инфлација доктората са разним темама, и да се данас то питање појављује у још много заостренијем виду, поговато након увођења редовних докторских студија у свим областима. Сасвим је неизвјесно на што ће све то изаћи ако докторат као посљедњи облик редовног школовања буде досљедно примјењиван до краја рада на *Енциклопедији*? Већ сада имамо случајеве да је неко од заступљених докторирао само годину-двје прије него што је први том изашао из штампе!).

У вези с овим поставља се питање да ли би и за област књижевности требало увести овакве или сличне формалне критеријуме, јер би то омогућило улазак у *Енциклопедију* доста већег броја савремених писаца из РС. Такви критеријуми су чланство у Удружењу књижевника РС (на интернету сам пронашао број од 165 чланова!) књижевне награде у РС, и сл.

Код некога ће можда начин на који се овдје помиње заступљеност у *ЕРС* неких истакнутих и угледних људи изазвати чуђење и суздржаност, али је очито да у њиховом избору није било неког система, субординације и хијерархије.

На крају... На крају, тешко би се могло рећи да било шта од оног што се налази у овом тому није значајно и корисно. Реално гледано, међутим, велики дио појмова, процеса, догађаја и личности овдје имају једва примјетљиву или само асоцијативну везу са српском националном традицијом у БиХ и Републиком Српском, или је уопште и немају. Тај дио грађе у већој мјери заклања чињенице српског националног идентитета него што их са неке тачке гледишта додатно освјетљава и објашњава. Неко би можда рекао да од вишка глава не боли, али се ипак ради о неселективном и несинхронизованом нагомилавању чињеница којима се замагљују главне ствари и на које се губи драгоцјено вријеме и енергија због чега се осјетно успорава ионако сасвим неизвјестан завршетак читавог пројекта. То се прво односи на општа знања којима се попуњава замишљени оквир националне енциклопедије општег типа у коме није унапријед јасно дефинисан смисао и предвиђен обим, однос, омјер и функција општег и националног карактера заступљене грађе. Иста питања постављују се и у вези са мултиетничким аспектом овог приручника као и са опредјељењем за пренаглашено фактичко, више формално, а не за функционално, суштинско представљање државности РС. У вези с тиме је и савремени, „живи“ карактер *Енциклопедије* у којој несразмјерно велики простор заузимају свакодневни, тренутно актуелни садржаји државног живота РС који још нису добили прави значај и валоризацију какву подразумијевају овакви приручници. Зато овај енциклопедијски подухват с времена на вријеме почиње да личи на приручнике типа *Ко је ко*, па чак и на билтенски преглед тренутног стања ствари у држави прављен енциклопедијским методом представљања грађе. Таквом његовом карактеру доприносе и формалистички критеријуми којима се обухватају сва лица одређених категорија, као што су академска звања, војни чинови, итд. Осим тога један дио значајних лица и догађаја обрађен је детаљно и свестрано неовисно о томе што је њихова, често парцијална, успутна или асоцијативна активност у односу на РС, непропорцијална њиховој опширној и детаљној биографији у *ЕРС*. (Опширан преглед укупног рада Валтазара Богишића, на примјер, „оправдава“ се једидно чињеницом да је вјероватно по замисли Миће Љубибратића сачинио нацрт закона о организацији устаничке владе у Херцеговини 1875. године). У вези са оваквим непотребно широким обухватом доста несродне и неповезане грађе треба имати на уму да укупно културно и духовно наслеђе Срба у БиХ уопште није тако ни обимно ни непознато и да је његова идентификација и представљање на једном мјесту доста сагледив и савладив пројекат.

Све ово упућује на закључак да у реализацији овог пројекта није довољно дошла до изражаја усредсређеност на јасно унапријед дефинисан циљ и томе циљу прилагођену и подређену методологију и организацију рада. А тај циљ је, наравно онако како га ја схватам, да се утврди укупан допринос Срба у свим областима људског знања и стваралаштва на тлу Босне и Херцеговине који се овом *Енциклопедијом* на једном мјесту обједињује и ставља под покровитељство и на даљу бригу Републици Српској као првом облику државности српског народа на овом простору. У тако замишљеном концепту и његовој досљедној реализацији можда би и било могуће у разумном року израдити приручник мањег обима који би на сврсисходнији и ажурнији начин оправдао настанак и опстанак Републике Српске.

Када је у питању књижевниост, драги мој Бране, начин на који смо ми до сада радили, не би био сметња бржем и квалитетнијем остваривању тога циља, и зато га можда, ипак, без велике невоље не би требало уочљивије мијењати.